

Beata Edyta Podeszwik
Białystok

**Transformacje gramatyczne
jako jeden ze sposobów tłumaczenia przez R. Łuźnego
staroruskich legend i podań**

„Transformacja przekładowa” to „procedura lingwistyczna stanowiąca podstawę większości technik tłumaczeniowych i polegająca na przekształcaniu komponentów formalnych i/lub semantycznych tekstu wyjściowego przy zachowaniu jego wartości komunikacyjnej”¹. Termin „technika tłumaczeniowa” zawiera w sobie znaczenia poszczególnych typów transformacji przekładowych. Gramatycy wyróżniają transformację tłumaczeniową gramatyczną, leksykalną, składniową, czy semantyczną.

W analizowanych przekładach legend i podań staroruskich występuje grupa jednostek leksykalnych, które zostały przetłumaczone na język polski w sposób dosłowny, jeżeli bierzemy pod uwagę semantykę danych leksemów, ale przy zastosowaniu transformacji gramatycznej. Według Łukszyna transformacja tłumaczeniowa gramatyczna to „odmiana transformacji tłumaczeniowej, polegająca na przekształcaniu struktury gramatycznej tekstu wyjściowego przy zachowaniu jego wartości informacyjnej”². Dokładną analizę transformacji przekładowych znaleźć możemy u Barchudarowa³ i Reciera⁴.

Pierwszy z nich, Barchudarow, sprowadza wszystkie rodzaje transformacji tłumaczeniowych do czterech podstawowych typów: 1) przedstawienie, czyli inwersja, 2) zamiana, 3) dodanie, inaczej uzupełnienie i 4) opuszczenie.

¹ J. Łukszyn, *Tezaurus terminologii translatorycznej*, Warszawa 1998, s. 372.

² Tamże, s. 373.

³ Л. С. Бархударов, *Язык и перевод*, Москва 1975.

⁴ Я. И. Речкер, *Теория перевода и переводческая практика*, Москва 1974.

Autor jednak podkreśla, że podział ten jest w znacznym stopniu przybliżony i umowny. Po pierwsze, w wielu wypadkach, konkretne przekształcenie można traktować jako dwa odrębne typy transformacji, a po drugie, w praktyce, każdy z tych typów transformacji w „czystej postaci” występuje sporadycznie. Najczęściej podane rodzaje transformacji przekładowych łączą się ze sobą, wzajemnie się przeplatają i uzupełniają, tworząc, zdaniem autora, złożone „kompleksowe” transformacje. Dodać należy, że u Barchudarowa podane typy przekształceń dotyczą zarówno transformacji gramatycznych, jak też leksykalnych.

Pierwszy z wyszczególnionych przez Barchudarowa typów transformacji to przestawienie. Zdaniem autora jest to zmiana położenia (kolejności występowania) poszczególnych jednostek języka w tekście przekładu w porównaniu z tekstem oryginału. Elementami podlegającymi inwersji są często słowa, wyrażenia, części zdania złożonego, a nawet pełne zdania. Kolejny typ transformacji przekładowej, najbardziej rozpowszechniony i różnorodny, to zamiana. Jest to „technika tłumaczeniowa polegająca na zastąpieniu jednostki tekstu wyjściowego jednostką języka docelowego o innej wartości systemowej”⁵. W procesie przekładu zamianie ulegają zarówno formy słów, części mowy, człony zdań, jak też różne typy związków syntaktycznych i inne elementy. Rozpatrując transformacje syntaktyczne Barchudarow stwierdza, że w zdaniach złożonych spotyka się następujące sposoby analizowanej transformacji: zamiana zdania pojedynczego na zdanie złożone, złożonego na pojedyncze, zamiana zdania głównego pobocznym i odwrotnie. Trzeci podstawowy typ transformacji przekładowej to dodanie (uzupełnienie). Jest to „technika tłumaczeniowa polegająca na wprowadzaniu dodatkowej informacji do tekstu przekładu, wyrażaniu *explicite* tego, co w tekście wyjściowym zawarte było *implicite*”⁶. Zjawiskiem przeciwnym do uzupełnienia jest czwarty, ostatni w klasyfikacji Barchudarowa typ transformacji tłumaczeniowej, czyli opuszczenie. Jest to „technika tłumaczeniowa polegająca na zmniejszeniu redundancji tekstu wyjściowego”⁷. Zdaniem autora „При переводе опущению подвергаются чаще всего слова, являющиеся семантически избыточными, то есть выражающие значения, которые могут быть извлечены из текста и без их помощи. Как система любого языка в целом, так и конкретные речевые произведения об- ладают, как известно, весьма большой степенью избыточности, что

⁵ J. Lukszyn, *Tezaurus terminologii translatorycznej*, Warszawa 1998, s. 397.

⁶ Tamże, s. 383.

⁷ Tamże, s. 218.

дает возможность производить те или иные опущения в процессе перевода”⁸.

Drugi z badaczy przekładu, Reckier, wprowadza zupełnie inny podział transformacji tłumaczeniowych. W zaproponowanym przez niego systemie dokładnie analizowane są transformacje przekładowe związane ze zmianą znaczenia poszczególnych jednostek przekładu w stosunku do tekstu oryginalnego. Oddzielnie autor przedstawia gramatyczne transformacje tłumaczeniowe. Reckier zauważa, że w praktyce przekładu zwykle łączą się one z transformacjami leksykalnymi. W wielu przypadkach zmiana konstrukcji zdania podyktowana jest nie wymogami gramatyki języka docelowego, a zmianami w leksyce jednostek przekładu. „Поскольку коммуникативная нагрузка предложения чаще всего требует тщательного выбора слова (или нескольких слов), чтобы получить правильное и точное отражение в переводе, то (...) решение переводческой задачи зависит и от удачного выбора формы слова, его грамматической категории”⁹.

Według Reckiera transformacje gramatyczne to przekształcenia struktury zdania w procesie przekładu zgodne z normami obowiązującymi w języku przekładu. Transformacja ta może być pełna lub częściowa, w zależności od tego, w jakim stopniu zmienia się struktura zdania. Zwykle transformacja pełna następuje wówczas, gdy zmianie ulegają główne części zdania, zaś częściowa, kiedy przekształcane są części poboczne. Oprócz zamiany części zdań można też często zauważyć zamianę w obrębie części mowy. Niejednokrotnie oba typy transformacji występują jednocześnie. Reckier twierdzi, że „под влиянием различных факторов переводчик вынужден прибегать к грамматическим трансформациям, важнейшие из которых состоят в полной или частичной реконструкции предложения, в замене частей речи и членов предложения в переводе. Нередко трансформация необходима даже при наличии в русском языке аналогичной структуры”¹⁰.

Z przedstawionych powyżej dwóch klasyfikacji gramatycznych transformacji tłumaczeniowych, tj. według Barchudarowa i według Reckiera, wynika, że mimo różnic, jakie widoczne są przy pobieżnej analizie, w obydwu podziałach można odnaleźć wiele wspólnych elementów. Późniejsza analiza leksykalnych transformacji przekładowych wykaże także, że ich poszczególne

⁸ Л. С. Бархударов, *Язык и перевод*, Москва 1975, с. 226.

⁹ Я. И. Рецкер, *Теория перевода и переводческая практика*, Москва 1974, с. 76.

¹⁰ Там же, s. 77.

typy powtarzają się w obu klasyfikacjach, oznaczają te same przekształcenia, te same są przyczyny ich powstawania, chociaż autorzy w różny sposób je klasyfikują.

Jak wyżej wspomniano, w badanych przekładach staroruskich legend i podań odnaleźć można szereg desygnatów, które mają identyczne znaczenie i takąż konotację w języku oryginału i języku przekładu, zostały zaś przetłumaczone na język polski przy zastosowaniu transformacji gramatycznych lub składniowych. W analizowanych tekstach najczęściej spotykanym przekształceniem w danej grupie jednostek leksykalnych jest zamiana pojedynczego słowa w tekście wyjściowym na związek wyrazowy w tekście docelowym. Oto przykłady tego typu transformacji:

Се богъ васъ, братья, совокупн...

Zgromadził was tu, bracia, Pan Bóg... [Kl. Piecz.]

Христос бо мне повеле тебе соблюдати...

Chrystus Pan kazał mi cię strzec... [o Julianii]

*Бысть же ты на освящении церкви усновения пресвятыя Бого-
родицы...*

Poświęcenie cerkwi Zaśnięcia Najświętszej Bożej Rodzicielki uświetnił swoją obecnością... [O Kl. Otr.]

Лука взем чюдотворную икону богоматери...

Lukasz wziął cudowny obraz Matki Bożej... [Łk. Koł.]

Хрестьяны...

Lud chrześcijański... [Temir]

в своем благовестии...

w swojej Dobrej Nowinie... [O P. i F.]

в епископии...

w siedzibie biskupa... [Piotr]

повеле служити по них литоргию...

zamówiła mszę świętą... [O Julianii]

сорокоусты по них разда...

zamówiła nabożeństwo czterdziestodniowe... [O Julianii]

честнаго их собора...

czcigodna ta cerkiew katedralna... [Marta]

и же крестився сам...

przyjął chrzest sam... [Pierw. św.]

благословят тя...

udzielają ci błogostawieństwa... [Piotr]

Wśród jednostek leksykalnych, odnoszących się do leksyki religijnej, przetłumaczonych przez Ryszarda Łuźnego przy użyciu transformacji gramatycznych, znaleźć można także przykłady procesu odwrotnego do wyżej przedstawionego. Jest to jednak grupa mniej reprezentatywna. W omawianym typie jednostce tekstu wyjściowego, wyrażonej w języku oryginału związkiem wyrazowym, odpowiada w języku polskim jednosłowny ekwiwalent. Zastosowanie poszczególnych ekwiwalentów w języku docelowym jest, najczęściej, indywidualną decyzją tłumacza co do sposobu przekładu. Rzadko wybór konkretnego słowa spowodowany jest brakiem odpowiednika w języku polskim, a co za tym idzie brakiem możliwości tłumaczenia dosłownego.

Господь бог...

Bóg... [O Lichu]

яко богу угодно и пречистой его матери богородице...

jak to będzie miłe Bogu oraz Jego Przeczystej Rodzicielce... [Łk. Koł.]

во свою соборную церковь...

do katedry... [Merk.]

ста на колени пред Ахмылом...

kleknął przed Achmyłem... [Piotr]

послѣ же прилежа к покаянью...

potem pokutował gorliwie... [Pierw. św.]

вѣнецъ приимѣ от Христа бога...

przyjmując wieniec męczeństwa od Chrystusa... [Pierw. św.]

возглаша хвалу богу...

Dziękowali więc wszyscy Bogu i chwalili go... [Marta]

Kolejnym sposobem transformacji gramatycznej stosowanej przez Ryszarda Łuźnego jest zabieg zmiany kategorii liczby rzeczowników, czasowników i określających je części mowy. Jednostki leksykalne, występujące w oryginalnych tekstach legend i podań w formie liczby pojedynczej, zostały przetłumaczone na język polski za pomocą ekwiwalentnych słów lub związków wyrazowych w formie liczby mnogiej lub odwrotnie, np.:

почти из молитвою...

czciła ich przez modlitwy... [O Julianii]

ослушался яз отца своего и матери, – благословение мне от них миновалось...

Zlekceważył rodziców przestrogi, Błogosławieństw matczynych się zbytem... [O Lichu]

*народ людей с кресты и с иконами и с евангелием...
ludzie z krzyżami oraz ikonami, z ewangeliarzami... [Temir]*

*велию себе благодать прежде крещения приобре...
otrzymał wiele łask, zanim jeszcze uwierzył... [Piotr]*

*ты свободен от иноческого обета...
nie wiążą cię zakonne śluby... [O Mojż.]*

*Кака заповѣдь ваша?
A jakie są wasze przykazania? [Ks. Wł.]*

*Егда же сбытсья прореченье сихъ...
A jednak proroctwa te się spełniły... [Ks. Wł.]*

*веселяхъся о службѣ...
radowała mnie nabożeństwa... [Chrz. Rusi]*

*И заповѣда ей о церковномъ уставѣ...
I udzielił jej nauk o przepisach kościelnych... [Chrz. Olgi]*

*на небеса взиту...
wstąpi do nieba... [Ks. Wł.]*

*людѣ хрестьяньстии, избрании богомъ...
stając się nowym, wybranym przez Boga ludem chrześcijańskim...
[Chrz. Rusi]*

*приходити часто къ церквамъ...
często bywać w cerkwi... [Ks. Jar.]*

*с молитвами и с верою...
modlitwą, wiarą gorącą... [Temir]*

Przykładem zastosowania transformacji gramatycznych do przetłumaczenia na język polski leksyki religijnej, wyekscerpowanej ze staroruskich legend i podań, są także jednostki przekładu, w których oryginalna konstrukcja bezprzyimkowa została zastąpiona w języku docelowym konstrukcją przyimkową, jednostki, w których tekst wyjściowy przetłumaczono poprzez zastosowanie innych części mowy, zmianę kategorii gramatycznej w obrębie jednej części mowy, zamianę równoważnika zdania pełnym zdaniem i inne, np.:

чернецъ манастиря Студийскаго...
mnich z Klasztoru Studyjskiego... [Kl. Piecz.]

поклонистася святѣмъ иконамъ...
pokłonili się przed świętymi obrazami... [Piotr]

на церкѣи свѣтаго великомученика Димитрія Селунскаго...
na cerkwi świętego męczennika, Dymitra z Solunia... [O Kl. Otr.]

райскіе места...
miejsca raju... [O Świat.]

икону богородицыну...
obraz Bogarodzicy... [O Julianii]

отречься от любви божьей...
wyrzec się miłości Boga... [O Mojż.]

не только бога не побоясь...
nie tylko nie lęka się Boga... [O Mojż.]

[один инок], саном иерей...
[zakonnik], który posiadał godność kapłańską... [O Mojż.]

Przyczyny przedstawionych powyżej przekształceń struktury jednostki leksykalnej tekstu docelowego w porównaniu z jednostką tekstu wyjściowego są ewidentne. Język składa się nie tylko ze słownictwa, ale z reguł, które pozwalają łączyć jednostki leksykalne w dłuższe ciągi znaczeniowe. Z tego punktu widzenia struktury morfologiczno-składniowe są nośnikami sensu. Przyczyną transformacji gramatycznych są różnice w strukturze języków, brak odpowiedniej formy w języku przekładu, różnice w znaczeniu poszczególnych jednostek leksykalnych, jak też w ich użyciu, różnice w łączliwości wyrazów, czyli elementy bariery lingwistycznej. Dotyczy to, między innymi, stosowania przestawień, zamiany pewnych kategorii w obrębie jednej części mowy, zamiany jednej części mowy na inną itd. Nie należy pomijać tych obiektywnych trudności spowodowanych rozbieżnościami natury gramatycznej w obrębie dwóch języków, które stają przed tłumaczem. Często bywa tak, że podobieństwo między poszczególnymi jednostkami obu języków jest tylko częściowe, nie jest to pełna dosłowność. Nawet kategorie gramatyczne, które, jak się wydaje, są identyczne w obydwu językach, w rzeczywistości, jeśli uwzględnimy ich zakres znaczeniowy, funkcje, nie zawsze są tożsame. „Istnieje cała grupa informacji morfologiczno-składniowych, które, zdawałoby się, mają charakter uniwersalny.

Jeżeli chodzi o grupy nominalne, to są one określane przez takie wartości semantyczne, jak: rodzaj, liczba, określoność/nieokreśloność, posiadanie, bliskość/oddalenie.

Ale środki językowe służące oddawaniu tych wartości w różnych językach są różne. (...)

System werbalny (czasownikowy) też posiada cały szereg kategorii, które wydają się uniwersalne, niemniej inaczej zgramatyzalizowane¹¹.

Analizując podane przykłady transformacji gramatycznych można jednak stwierdzić, że w większości konstrukcję oryginalną można było zastąpić tłumaczeniem dosłownym. Nie było, poza nielicznymi wyjątkami, konieczności zamiany części mowy, kolejności elementów związków wyrazowych itp. Transformacje te nie były narzucone przez normę językową języka przekładu. Jest to indywidualny wybór tłumacza, który swobodnie wybiera formę słowa. Jednak należy dodać, że przeanalizowane przekształcenia gramatyczne, chociaż nie są w większości przykładów konieczne, to nie powodują zachwiania adekwatności przekładu. Świadczą one o indywidualnym stylu tłumacza.

Ryszard Łużny, tłumacząc teksty staroruskich legend i podań, stanął przed bardzo trudnym zadaniem. Po pierwsze, miał do przetłumaczenia teksty literackie, które wymagają nie tylko kompetencji w dziedzinie przekładu, lecz także pewnej wrażliwości na treści przekazywane w dziele oryginalnym. Drugim czynnikiem utrudniającym pracę tłumacza jest bariera językowa. Każdy z języków, nawet jeśli rzecz dotyczy języków pokrewnych, ma swój system językowy, rządzą nim inne normy językowe i zwyczajowe. Problem ten dotyczy także badanego przekładu staroruskich tekstów. Trzecim, bardzo ważnym czynnikiem bariery przekładowej, z jakim na pewno borykał się Łużny, jest tak zwana bariera kulturowa. Tłumacz miał więc do pokonania niełatwe przeszkody, ponieważ musiał zdecydować o sposobie przekładu, który by oddawał przede wszystkim treść oryginału, zgodny był z jego formą, a jednocześnie wyjaśniał polskiemu czytelnikowi obce mu pojęcia, zwyczaje, praktyki religijne, swoiste obrządkowi wschodniemu.

¹¹ A. Pisarska, T. Tomaszewicz, *Współczesne tendencje przekładoznawcze*, cz. II, Poznań 1996, s. 99.

Wykaz skrótów

- [Chrz. Olgi] – Chrzest księżny Olgi.
[Chrz. Rusi] – Chrzest Rusi w Kijowie.
[Kl. Piecz.] – O tym, jak powstał Klasztor Pieczerski w Kijowie.
[Ks. Jar.] – Książę Jarosław, zwany Mądrym, krzewicielem kultury chrześcijańskiej.
[Ks. Wł.] – Książę Włodzimierz szuka prawdziwej wiary.
[Łk. Koł.] – Opowieść o Łukaszu Kołockim.
[Marta] – Opowieść o Marcie i Marii.
[Merk.] – Opowieść o Merkury Smoleńskim.
[O Julianii] – Opowieść o Julianii Osorzinej.
[O Kl. Otr.] – Opowieść o Klasztorze Otrockim w Twerze.
[O Lichu] – Pieśń o Lichu – Złym Losie.
[O Mojż.] – O Mojżesz-Węgrzynie.
[O P. i F.] – Opowieść o Piotrze i Fiewronii z Muromia.
[O Świat.] – O Światoszy, księciu czernihowskim.
[Pierw. św.] – Pierwsi święci.
[Piotr] – Opowieść o Piotrze, Tatarzynie z Ordy.
[Temir] – Opowieść o Temir-Aksaku.

Źródła

1. *Opowieść o niewidzialnym grodzie Kitieżu. Z legend i podań dawnej Rusi*. Wyboru dokonał, tłumaczył z języka staroruskiego i rosyjskiego, wstępem i przypisami opatrzył Ryszard Łużny, Warszawa 1988.
2. *Повесть временных лет*, часть первая: текст и перевод, под ред. В. П. Адриановой-Перетц, Москва – Ленинград 1950.
3. *Художественная проза Киевской Руси XI-XIII веков*. Составление, переводы и примечания И. П. Еремина и Д. С. Лихачева, Москва 1957.
4. *Русские повести XV-XVI веков*. Составитель М. О. Скрипиль, редактор текстов, статей и примечаний Б. А. Ларин, Ленинград 1958.
5. *Русская повесть XVII века*. Составитель М. О. Скрипиль, редактор И. П. Еремин, Государственное Издательство Художественной Литературы 1954.
6. *Литературный сборник XVII века. Пролог*. Издание подготовили О. А. Державина (и др.), под ред. А. С. Дёмина, Москва 1978.

S U M M A R Y

Ryszard Łużny in his translation of Old Russian legends into Polish aimed for maintaining fidelity of the translated text to the original text. The analysis showed, however, that even in such closely related languages as Polish and Russian this is a very difficult aim to reach. As a consequence, due to various reasons, the translator applied several translation transformations which resulted in the changes in both semantics and the structure of the compared lexical units. In the analysed examples the most frequent grammatical transformation refers to the replacement of a separate word in the original text into word phrase in the translated text. The examples of the opposite process can also be found. Another method of grammatical transformations is based on the change of the number of nouns, verbs and these parts of speech which define them. There are also units of translation in which original structure without a preposition was replaced in the translated text by prepositional structure, by units in which the text was translated with the help of other parts of speech, by the change of grammatical category within one and the same part of speech, by the replacement of a sentence word with the full sentence and the others.

As a result of these translation methods there appears a translated text adapted to the system of Polish, its linguistic norms and habits.